

Dünyä edebiyatynda türk gopuzy

Category: Aýdym-saz sungaty, Kitapcy

написано kitapcy | 23 января, 2025

Dünyä edebiyatynda türk gopuzy CİHAN EDEBİYATINDA TÜRK KOBUZ'U

Aşağı yukarı bütün milletlerde, bhusus Avrupa kıt'asında yaşayanlarda, musikinin menşesine dinî ve kutsî bir mahiyet atfetmek âdet olmuştur. İlk iptidaî kavim halinde ve seviyesinde bulunan insanlar, musikiyi, âdî ve fanî dünya gaillesinden âzad, gözükmeyen saf ve mükemmel bir hayat sahası arz eden diğer dünyaya insanları bağlayan ve bu iki âlem arasında muayyen bir alâka kuran kuvvet olarak telâkki etmişlerdir. Bu telâkki, asırlardan beri musikinin geçirdiği inkişaf merhalelerine rağmen hâlâ zamanımıza kadar, iptidaî hayat seviyesini ve düşüncesini muhafaza eden Altay Türklerinde, aynen bakidir.

Bugün elimizde, musikinin dinî bir menşeyden geldiği hakkında sarıh ve muayyen bir Türk "Mit"i yoksa da, bu telakkinin eski iptidaî Türk hayat kuruluş tarzına yabancı olmaktan çok uygun olduğuna, eski Türk efsane ve rivayet bakiyelerinde tesadüf edebiliyoruz. Hiç şüphe yoktur ki, her bir iptidaî kavimde olduğu gibi, kadim Türklerin de kendi millî ruh ve zevklerini tatmin, millî nağmelerini terennüm etmeğe mahsus bir musiki âletine malik olmaları lâzım gelirdi. Hele iptidaî cemiyetlerde nazımla beraber, musikinin de aynı derecede rağbet bulması nazarı dikkate alınır, Sibirya yaylalarındaki göçebe Türkün, tabiat ilhamıyla vücuda getirdiği manzum mahsulünü, ezici ve monoton bozkırlarda, bir musiki aletiyle okşaması ve terennüm etmesi kadar tabiî hiçbir şey olamaz. Bu kabil mahsulün mevzuunu, terennüm tarzını ve ahengini anlamak için, iptidaî seviyede bulunan bir Türk kabilesinin içtimaî hayatına sathî bir bakış atfetmek kâfidir. Üstad ve hocam Köprülü Fuad'ın "Türk Edebiyatının Menşei" adlı çok kıymetli ve değerini hiçbir zaman kaybetmeyen bir araştırmasının

“kobuz” bahsinde bu hususta mufassal malûmat verildiğinden[1] burda tekrara lüzum görmüyorum. Yalnız, ilâveten kaydetmelidir ki, eski Türk efsane devirlerine irca edilen Dede Korkud’un daima elinde kobuzla[2] iller dolaşarak halkın müşkülâtını halletmesi, cesûru korkaktan ayırması, bu musiki âletinin, pek eski zamandanberi Türk muhitine malûm olduğu kanaatini bağışlamaktadır. Malûm olduğu veçhile Barthold’un, Türklerin “patriarşi” olarak tavsif ettiği[3] “Dede Korkud”, birçok Türk kabilesince kendi cedleri olarak kabul edilmektedir.[4]

Türklüğe şamil Dede Korkud gibi bir evliyanın “Kobuz”la şarkılar terennüm etmesi, Türk musikisi tarihi için çok karakteristik bir noktadır. Efsanevî malûmata rağmen, elimizdeki yazılı Türk vesikaları “Kobuz”u ancak bin yıl evveline kadar götürmektedir. Milâddan evvel Hun Türklerinde saray erkânına musiki aletlerinin hediye verilmesi millî bir âdet ve an’ane hâlini aldığı gibi,[5] hanlar arasında da teati edilen birçok kıymetli hediyeler arasında musiki aletleri de bulunurdu.[6]

Umumiyetle o zamanki Hun ve hatta garp hükûmdarları sarayında musiki ile halk şairlerine verilen ehemmiyet ve değer derecesi hakkında küçük bir fikir edinebilinmesi için, o devir Garp edebiyatından kalma manzum parçalara bir nazar atfetmemiz kâfi gelir. Bu kabilden olarak vaktile Atillâ tarafından Burgundiya Kralı nezdine gönderilen bir muganni heyetinin, bizzat kral tarafından söylenen üç mısralı aşağıdaki şiirle istikbali şayanı dikkattir:

*Seid willkommen ihr beide, ihr Heunen Spielmann,
Und eure Heergesellen; hat euch her gesandt
Etzel der viel reiche zu der Burgundenlad.*[7]

Daha muahher devir Tukiya Türklerinin de musikiye fevkalâde düşgünlük gösterdiklerini, büyük bir meclubiyetle erkeklerin hyupu adlı bir musiki aletini çaldıklarını, kadınların ise “çelik çomak” oynamayı sevdiklerini Çin menbalarından öğreniyoruz.[8] Jakinf’in kendi Rusça tercümesinde, Çinceden naklen, huypu telâffuzu ile kaydettiği bu kelime her bir

bakıştan bizim Kobuz'un o zamanki Çin telâffuzundan başka bir şekli olmasa gerektir. Türkler musikiyi sevdikleri kadar şarkı söylemeyi de severlerdi ve bugünkü Moğolistan'da ve Tibet'te olduğu gibi, bilhassa karşı karşıya durarak teganni ederlerdi.[9] Uygurlarda da kadın ve erkeklerin bir araya toplanarak, musiki aletleri çalıp, raksettikleri ve şarkı söyledikleri, aynıÇin menbaları ile sabittir.[10] Fakat, Çin an'anelerindeki bu musiki âletlerinin, nelerden ibaret oldukları, cinsleri Türkçe adları ve tarzı istimalleri hakkında maatteessüf, hiçbir sarıh malumatımız yoktur. Ancak, milâttan evvelki ve sonraki Hun, Uygur, Tukiyu Türklerinin, Kobuz'dan maada, muhtelif musiki aletlerine malik olduklarına asla şüphe yoktur. Yazılı Türk abideleri, bugünkü halleri ile ilk Türk musiki âletleri hakkında sarıh bir fikir vermekten çok uzaktır. Olsa olsa eski Türk örf ve âdetlerini muhafaza eden bugünkü Türk kavimleri vasıtası ile, Kobuz'un da bir dereceye kadar, kadim, Türk içtimaî hayatında ehemmiyetli bir mevkiî olduğunu, tahmin etmeğe sevketmektedir. Bunun için, eski Türk hayat ve an'anatını olduğu gibi muhafaza etmiş olan Altay Türklerinin kullandıkları musiki aletlerine kısa bir bakış atfetmek, kâfidir. Mevzuu bahis Altay ve Kırgız Türklerinin, başlıca, musiki aletini Kobuz teşkil etmektedir. İçtimaî hayat nazımı ve bilumum şaman Türklerin tapındıkları "Baksı"lar bütün icraatlarını, yalnız bu âletle yapmışlardır.[11] Hattâ Radloff, lügatinde baksa kelimesini "kobuz vasıtasıyla şamanilik eden Kırgız şamani" şeklinde izah etmeğe mecbur kalmıştır.[12] Radloff'tan sonra, Kırgız ülkesinde araştırmalarda bulunan Alektrov, Kırgız baksıları hakkında verdiği malûmatta, bunların kobuz çaldıkları zaman, bütün cinleri kendilerine tâbi kıldıklarını ve bütün icraatları ile, eski Kırgız an'anelerini yaşatmakta olduklarını nakletmektedir.[13] Daha kadim telâkkiye nazaran, "baksı" tabib, büyücü ve sihirbaz gibi sıfatları haiz olup meçhul ruhlarla münasebette bulunmuştur. Baksılar düğün meclislerinden bulundukları gibi, ağır hastaların tedavisi için de davet edilmekte idiler. Gerek düğünlerde, gerek hastalar nezdinde, Baksılar kobuz yayını kaburgaları arasından

geçirmek ve kobuzun kendisini çalmak gibi icraatları ile mütemadiyen ruhlarla münasebete giriyorlardır.[14] Türk kavimlerinin hayatını tanzim eden Şaman olduğu gibi Fin Eposu'nun kahramanı da Şaman-Baksı olmuştur. Şayanı dikkattir ki, bu Fin Şaman-Baksıları savaş meydanına okları, yayları ile değil ellerindeki "Kobuz"u andıran bir musiki âletiyle atılmakta idiler[15] ki, bu hususiyet Fin Epusuna zannımca Türk tesiri ile geçmiştir. Zira baksılar, devri kadimden beri Şimalî Sibirya'da yaşayan milletler arasında inkişaf ederek birçok Türk ve yabancı kavimleri kendi çevresine alan Şamanizm'in ayrılmaz bir alâmetidir. Kadim Budist kitabı olan "Umperum-Dalai" Şamanizm'in daha "Sakyamuni" devrinde yüksek bir intişara mazhar olduğunu naklettiği gibi, Radloff da Çin kaynaklarına dayanarak Uygurların haleflerinin bu dine intisab ettiklerini ileri sürmektedir. Yine Çin tarihçi ve vakanüvisleri, Hunları ve onlardan neşet eden Türk kabilelerini bu dinden saymaktadırlar.[16] İlk Türk içtimaî hayatının esasını Şamaniz'min teşkil ettiği çağlardan itibaren, hayat nazımı rolünde olan Baksıların bütün icraatı üzerinde müessir ancak musiki olmuştur. Şaman-Baksılar, ruhî heyecanlara kapılarak, ayinlerine daima musiki refakati ile kısa şarkılarla başlardı. Bilâhara, âdeta bir enstitü şeklini alan bu Şaman âyinleri, Baksıları şair seviyene yükselttiği gibi, musikişinas derecesine de çıkarabilirdi.[17] Bundan dolaydır ki, bugünkü Türk kabilelerinde Şaman: hem şair, hem musikişinas ve hem de şamandır. Bogoras, bugünkü Türk kabile şamanlarını daha fazla nazarı dikkate alarak, şaman estetiğini "davul"un teşkil ettiğini kabul etmektedir. Bu fikir, kobuzun eski ehemmiyetini kaybettiği çağlar için bir dereceye kadar doğru olabilir. Fakat iptidaî Türk içtimaî hayatında, şairlik, musikişinaslık ve kâhinlik gibi üç mühim san'at icraatının, hep baksılar üzerinde olduğu dikkat nazarına alınırsa, bu san'atın o çağlarda davullardan fazla kobuzla kabili icra olacağına şüphe yoktur. Zira şiir ve şarkı gibi yüksek bir sanat ancak kobuz ahengi ile kabili teliftir. Davul ise, bugünkü baksılarda da gördüğümüz veçhile, daha fazla sihrî âyinler icrasının esasını teşkil eylemiştir.

Nitekim, bazı tarihçilerin baksılar peygamberi olarak tavsif ettikleri “Dede-Korkud” gibi bugünkü Kırgız Şamanları dahi, kendi icraatlarını, en eski Türklerde olduğu veçhile yalnız, kobuzla yapmışlardır. Bu itibarla, bugünkü kobuzla, Tukiyu Türklerinin çalmayı sevdikleri hupu ve bin yıl evvel Uygur Hanının elindeki kobuzun arasında hiçbir fark yoktur.

Binlerce yıl evvel, düğünleri, eğlence mahallerini, yarı resmî dinî âyinleri, Hanın meclisini, velhasıl Türk içtimaî hayatını, şenlendiren ve onun bünyesinde, kökleşen musiki, çok eski devirlerden beri, başta kobuz olmak üzere muhtelif musiki âletleri ile icra edilmiştir. Eski Turfan vahası Türkleri ile yakından alâkadar olan Çin tarihçilerine istinaden, Türklerin musikiye olan meclûbiyetini kaydeden Grenard: Seyahate çıktıkları zaman bile, kendi millî musiki aletlerini beraberlerinde götürmekle Türkler, kendi bediî zevklerini okşamaktan geri kalmamışlardır[18] diyor. Muhtelif nevilerden ibaret olduğunu bildiğimiz bu ilk Türk musiki aletleri hakkında, henüz kimse tarafından bir şey söylenmemiştir. Ben burada, ancak kobuzla onun yaylım sahası ve icra ettiği tesir üzerinde duracağım. Çünkü kobuz kadar hiçbir musiki âleti, bu kadar geniş yaylım sahası temin ederek cihan edebiyatı üzerinde müessir olamamıştır.

1. Uygurlarda

Çin kaynaklarına göre, Yakinf tarafından Turkiyu Türklerine mahsus olmak üzere tesbit edilen ve bizce kobuz kelimesinin bozuk bir telâffuz şeklinden başka birşey olmayan hupu, hyupu musiki âletinden sonra, ilk defa olarak kobuz kelimesine Uygur metinlerinden şimdilik ancak birisinde tesadüf edebiliyoruz. Pelliot’un neşrettiği bu metinde[19] Şehzadenin fevkalâde güzel kobuz çalıp şarkı söylediği nakledilmektedir. Fakat, bu aletin nasıl ve ne şekilde olduğu hakkında, Uygurlarda dahi, hiçbir sarahat yoktur. Bang’ın[20] kas, kaş, kaz gibi şekillerde kaydettiği ve hiç şüphesiz bir Türk musiki âleti olduğunu tahmin ettiği, kelimelere gelince bunların, kobuzla bir alakası olup olmadığını şimdilik kestirmek pek zordur.

Metnin bozukluğu ve diğer metinlerde kelimenin kendisi olmasa da, müşabihine bile rast gelinmemesi sarıh bir fikrin meydana atılmasına asla müsaide değildir. XI. asır geniş Orta Asya Türkçesini ihtiva eden Kâşgârlı Mahmud'da Uygur kobuzunun şekli ve mahiyeti hakkında hiçbir tarif ve izah mevcut değildir. Hattâ, hangi Türk kavminde rağbet bulunduğu dahi meskût geçilmiştir.

Kobuz'u Arabların uduna benzeten Kâşgarlı[21] ayrıca kobzamak, kobzalmak, kobzatmak, kobuzluğ, gopsalmak, gibi aynı kökten türeme bir sürü kelimeler almakla iktifa eylemiştir.[22] Bu itibarla, kobuz'un Uygurlardaki ve onbirinci asır Orta Asya Türklerindeki şekli ve mahiyeti aydınlatılamamıştır. Bu hususa dair mütemmim malûmata bir dereceye kadar Çin kaynaklarından da, beklemeye hakkımız vardır. Zira, Moğolcanın hu'ur'una tekabül eden kobuz, bu devirlerde Çinliler arasında da yaşamıştır. Nitekim Pozdneyev'in neşrettiği bir "Çin-Mogol" lûgatinde (hu'ur) hou-kou-eul kelimesi mukabili olarak hou-po-ts'eu (kobuz) kelimesi alınmıştır ki bu da kobuz'un Çin sahasında da muayyen bir mevki tuttuğuna kuvvetli bir delildir.[23] Turfan vahasında bu kadar yayılım sahası bulan kobuz'un, Uygurlarda manzum bir edebiyat doğurmaması gayri kabildir. Yukarıda bahsi geçen Hanın kobuz'la terennüm ettiği şarkı, buna başlıca bir delil sayılabilir. Maatteessüf, şimdiye kadar neşredilen Turfan Uygur metinleri, hâla, o devir Turfan Uygur manzum edebiyatını bize göstermekten uzaktırlar. XII. ve bilhassa XIII. asırlara doğru kobuz -musiki âleti- Türkistan Türkleri arasında geniş bir intişar bularak hattâ bir kobuzcu musikişinas sınıfı vücuda getirmiştir. Yedi-Su vilâyeti Suryanî Türk mezar taşları arasında, Mengu-Taş-Tay adlı birisinin kobuzcu olarak tavsif edilmesi, bu devirde bu sahalardaki Türkler arasında, kobuzcuların âdeta mümtaz bir sınıf teşkil ettiklerini telmih etmektedir.[24] Türk vesikalarına göre kobuzcu Mengu-Taş'ın ölüm tarihi olan 1212 yılından itibaren, izlerine tesadüf ettiğimiz, kobuzcu sınıfı, en parlak çağını Anadolu Türkleri ile Ukranyalılar arasında yaşamıştır.

2. Kıpçaklarda

Orta-Asya Türkleri arasında XII. asır sonlarına doğru, muayyen bir intişar ve inkişaf merhalesi geçiren kobuz, XI. asırda Karadeniz'in şimali ile Moldaviya'yı işgal eden Kıpçak Türkleri tarafından, bu sahalara da getirilmiş ve muahharen bu aletin yabancı kavimler arasında da yayılmasına bais olmuştur. 1363 tarihinde yazılmış müellifi meçhul, meşhur Kuman-Fars-Lâtin lûgatı olan "Codex Cumanicus" da "Sonator" yani "çalgıcı, kobuzcu" mânasında olarak cobuhçi kelimesine rastladığımız gibi,[25] aynı kelimedenden türeme kapsagan "psalmus", kopsaptrur "psallit, psallerunt" fiil şekillerini de bulabiliyoruz.[26] Radloff, kendi neşrinde birinci kelimeyi kobuztsı, ikincisini kapsaganı şeklinde yazmaktadır.[27] Macaristan'daki Kumanlar bakiyesi şivesi ve "Codex Cumanicus" dili ile Peçenek şivesi arasında bir mukayese yapan, Nemeth, bu iki şive için müşterek bir kobuz şeklini kabul etmektedir.[28] Kıpçak şive ve edebiyatına aid, elimizdeki mevcut lûgatler dahi bu musiki aletini adını Uygurlardaki telâffuzıyla kobuz olarak tespit etmişlerdir.[29] Üstelik "Codex Cumanicus"daki kobuhçi kelimesi Houtsma lûgatinde kobuzçı şeklinde alınmakla, tashih edilmiştir.[30]

Tıpkı Uygurlarda olduğu gibi Kıpçak kobuz'unun şekli ve teşekkülü hakkında sarıh hiçbir malûmatımız yoktur. Bugünkü Minusin ve Altay Türk Kobuz'larının bir, iki ve üç veterli olduğunu nazarı dikkata alan Famintsın Kıpçak Kobuz'unun da, büyük ihtimalle Altay Kobuz'u gibi olduğunu ileri sürmektedir.[31] Avrupa kıtasına geçince, Kobuz şüphesiz onu kullanan kavmin şarki ve melodisine göre, hem şeklen ve hem de teşekkül itibari ile değişmiştir. Bu keyfiyet, Türk kavimleri arasında dahi her daim mevcut olmuş ve veter adedi kavme göre yar artmış ya eksilmiştir.

Türk vesikaları, şimdilik, Kıpçak Kobuz'u için Kati bir veter adedi tespit etmemiştir. Daha fazla bu musiki aletinin iptidailiği dikkate alınarak, çok az veterli olduğu iddia edilmiştir ki, bir dereceye kadar bu fikre iştirak edilebilir. Klâsik musiki lûgetleri de Kıpçak kobuzu için

ancak iki veter kabul ederek, sonraları 4 yahut 8 çifte kadar artmış olduğunu tasdik etmektedirler.[32] Mahiyeti ve şekli ne olursa olsun Kobuz Kıpçak Türk musiki ve edebiyatı için çok mühim olmuştur.

Halkın ve Hükümdarın ruhuna o kadar yakın olmuştur ki, hattâ Kıpçak Hanı, Rus Hükümdarı Monomah'ın ölümünü ihbar ve kardeşinin geri Kıpçağa dönmesi için kendi muganni-musikişinasını yani Kobuz'cusunu, onun nezdine göndermiştir. Haberci kobuz'cunun vazifesi, hükümdarın kardeşine "Kıpçak şarkılarını" kobuzu ile terennüm etmekle onun ruhunu okşamak ve ona vatanını hatırlatıp geri dönmesini temin etmek idi.[33] İşgal ettikleri sahanın coğrafî ehemmiyeti ve yabancı milletlerle olan münasebetleri sayesinde, Kıpçak kobuzu, büyük ihtimalle Mısır ve Suriye'ye kadar varmış ve bu musiki âletinin Rus, Ukrayna, Kazak, Macar ve Romanya sahalarına girmesini kolaylaştırmıştır.

3. Türkistan'da

XIII. asır Moğol istilasını müteakip, Türkistan Türkleri arasında Kobuz eski ehemmiyetini muhafaza etmekte devam edip, Moğol musikisi üzerinde de müessir olmuştur. Bu asırda Türkistan'ı ziyaret etmiş olan Karpini ve Rubrikus gibi seyyahlar, Batu, Mengü Hanların saraylarında muhtelif musiki âletlerini gördüklerini söylemektedirler. Rubrikus'un seyahatinde "cithara" adı ile tarif ettiği âlet, şüphesiz, Türk Kobuz'u olmuştur. 1246 yılında Batu nezdinde bulunan Plano Karpini, Batu'nun yahut diğer herhangi bir Hanın, büyük meclislerde, ancak şarkı söylenirken, yahut saz kabilinden bir âlet çalınırken, masaya oturduklarını (nisi cantetur ei vel citharizetur) sarahaten kaydetmesi, Mogol saraylarındaki musikinin büyük bir rağbet bulduğuna âşikâr bir delildir.[34] Marko Polo, Mogol ordusu efradı arasında, muharebeye girişmeden evvel, hücum emrini beklerken, şarkı söyleyip sevdikleri telli musiki âletleri ile yaptıkları eğlencenin muayen bir an'ane halini aldığını nakletmektedir.[35] Avrupa seyyahlarının verdikleri bu malûmata bakılırsa, bu

devir Orta Asyası'nda yanyana muhtelif musiki âletleri kullanılmıştır. Vesikalar bunların adlarını tasrih etmemiştir. Famintsın, Asya'nın daha evvelki devirlere aid olmak üzere Farabî'nin tarif ettiği iki telli Arab-Acem tanburunun bu devir içinde baş musiki âleti olabileceği tamayülünü göstermektedir.[36] Maamafih, bugünkü Minusin Tatarlarının, bilhasas, millî halk destanlarını terennüm ettikleri zaman, Kobuz çaldıklarını da nazarı dikkate alan aynı müellif Orta Asya Türkleri arasında ayrıca bu âletin de sevildiğini inkâr etmemekte ve seyyahların cithara diye kaydettikleri musiki âletini, Kobuz mânasında kabul etmektedir.

Mühim bir kısmını Türk unsurunun teşkil ettiği bu devir Mogol ordusunda, Kobuz, şüphesiz daha evvelki devir Uygur ve diğer kavimlerdeki ehemmiyet ve mevkiini, aynen muhafaza eylemiştir. Nitekim, Çağatay edebiyatı metinleri üzerinde yapılan araştırmalar bu milli Türk âletinin Türkistan Türkleri arasında vaktile maruf olduğunu göstermektedir. Şair Mir Haydar Meczub, Timûrîlerden "İskender Mirza"ya takdim ettiği mahzen-ül-esrar tercümesinde, Kobuz'dan bahisle bu âletin, saray ve ahali arasındaki mevkiini tespit etmiştir.[37] Diğer Çağatay şairlerinin eserlerinde de şu ve bu vesile ile yine aynı kelimeye bolca tesadüf edilmektedir. Orta Asya'nın diğer Türk kavimlerine gelince, bunlarda bir millî musikî âleti daha fazla geniş halk tabakasına mahsus olup, bilhassa mahallî Halk edebiyatı terennümünde, millî oyunlarda ve şaman merasimlerinde kullanılmaktadır. Merasimin nev'ine ve terennüm edilen şarkıların cinsine göre, kobuz tâbiri, muhtelif Türk kavim ve kabileleri arasında, başka başka musiki âletlerine de teşmil edilmiş ve bu yüzden eski Türkler arasında asırlardan beri kökleşen uda müşabih Kobuz kendi aslını her yerde muhafaza edememiştir. Eski millî Türk Kobuz'u, bizim bildiğimize göre: Bir gövdeden ve tellerle mücehhez bir saptan ibaret olmuştur. Parmakla tellere dokunulup çalınırdı. Halbuki bugünkü Orta Asya Türk kavimlerince seve seve çalınan Kobuz'lar mahalline göre, hem şeklen hem de çalma tarzı ile, bir dereceye kadar eski Kobuz'dan farklıdır.

Özbeklerde Kobuz'un gövdesi bir kuyruk, bir çanak, bir sap ve

bir baştan ibarettir. Kuyruğunun üstü kalın deri ile kapatılmıştır. Çanağının üstü açıktır. Kuyruk ile çanağın uzunluğu sap ile başın uzunluğuna müsavidir. Kobuz'un iki teli vardır. Her tel bir boğum at kuyruğu kılından yapılmıştır. Birinci tel boğumunun kılları ikinci telinkine nisbeten daha azdır.[38] Fıtrat'ın verdiği malûmata göre Özbek kobuzu tanburla beraber çalındığı zaman, dinleyiciler üzerinde yanık bir tesir bırakmaktadır.[39] Kırgız-Kazaklarda ise aynı kobuz daha başka türlüdür. Levşin'in tarifine göre bunlardaki kobuz eski Rus kemanına benzeyip içi oyulmuş bir çanağı vardır. Çanağın üst tarafına bir sap raptedilmiştir. Telleri gayet kalın olup, at kılından yapılmıştır. Tıpkı violonsel gibi iki diz arasına sıkıştırılıp çalınmaktadır. Tonu gayet kabadır; Maamafih muhtelif kuş ötmelerini takliden çıkarılan sesler ve melodiler tabiata çok yakındır.[40] Kafkasya Nogaylarındaki kobuz, teşekkülü itibari ile aşağı yukarı Kırgızlarınkine benzemektedir. Bunlarınki de, yayla çalınmakta olup iki telli kemana benzemektedir.[41] Eski Türk Kobuzunu andıran bu adlı âlete vaktile Georgi Kazan ve Orenburg Tatarları arasında tesadüf eylemiştir ve hâlâ bugün bile keman'a müşabih bunlarda bir Kobuzun mevcut olduğunu görmekteyiz.[42] Abdül-Kayyum Abdül-Nasıroğlu'nun ise bahsettiği ağıza konulup üflenerek parmakla çalınan kobuz adlı musiki âletleri, Köprülü'nün de vaktile söylediği gibi, Tatarlara yabancı muhitten girme muhakkak muahher bir âlet olsa gerektir.[43] Bu keyfiyet, yani Kobuzun diğer âletlere isim olması, bilhassa bu adı benimsiyen Slav ve diğer yabancı milletlerde daha büyük bir rağbet görmüştür. Yabancı kavimlerdeki Kobuzlardan bahsedilirken bu hususta daha fazla malûmat verilmesine çalışacağım. Şimdi ise, Orta Asya Türk kavimleri arasındaki bu âletin yayılımı ve şekilleri hakkında daha sarıh bir fikir edinilmesi için ancak muhtelif Türk lûgatlerindeki bu âlete aid bilûmum malzemenin icmali ile iktifa edeceğim:

Kobuz- (Kara Kırgız, Kırgız, Tarançı, Şark Türk, Karaim ve Kırım Türklerinde)

1- Şark Türk- Musiki âleti (Rd. lûg. II. 662); sorte de guitare en forme de poire et a une corde (M. Pavet de Courteille, Paris. 1870, s. 422).

2- Karaim- Keman,

3- Kırgız ve Kara Kırgız- Kırgız kemanı.

4- Tarançi- Demirden mamûl ağızda çalınan bir nevi musiki âleti (Rd. II. 662).

Komıs- (Altay, Teleut, Şor, Sagay, Koybal, Kaç, Küer ve Baraba Türklerinde) umumiyetle musiki âleti.

Kobus- (Uygur) musiki âleti. Uygur-Çin lügatinde sayfa 61 a- Kobuur şeklinde kaydedilmiştir.

Kovuz- (Kazakça) Divayevı, s. 4.

Kavuz- (Özbekçe) Fıtrat, s. 43.

Kopuz- (Çağatay) Saz, keman (Şeyh Süleyman, s. 231).

Koboz- İki telli, tırnak veya at kılından yapılmış yayla çalınan âlet (Vambéry, Das Türkenvolk, Leipzig 1885, s. 192). Orta Asya Türk kavimleri şivesinde mevcut olan Kobuz kelimesi vasıtası ile, tâ eskiden beri bu saha Türkleri arasında bu millî musiki âletinin mevcudiyetini tesbitle beraber, maatteessüf ne gibi bir edebiyat doğurduğunu tayin edemiyoruz. Yerine ve kavmine göre az çok benimsenen Kobuzun, kendine hâs yeni bir edebiyat janrı olduğuna asla şephe yoktur. Kobuz gibi basit bir musiki âlet ile terennüm edilen herhangi bir edebî parça, ister Halk edebiyatı ister klasik edebiyat sahasına aid olsun, hep kavimlerin geçirdikleri siyasî ve içtimaî hayata bağlı olmuştur. Orta Asya bozkırlarında doğan bu Türk âleti, mütemadiyen ayaklanan ve kaynaşan kadim Türk ülkesine ve kavmine hâs olması ile, yeni sahalarda ve kavimlerde eski mazisini hatırlatacak mevkiî bir daha elde edebilmesi için, aynı eski şerait içerisinde ve muhitte kullanılmaya muhtaç idi. Bütün bu siyasî ve içtimaî şeraiti haiz bilhassa Anadolu

ile Ukrayna olmuştur.

4. Anadolu'da

Orta Asya Türklerinden sonra Kobuzu en çok benimseyen Anadolu sahası olmuştur. Türk Edebiyatının meşesini geniş bir surette araştıran ve birçok Anadolu'ya aid edebiyat parçaları üzerinde tetkikatta bulunan Köprülü, Kobuzun bu sahadaki ehemmiyetini ve edebiyattaki izini mufassalan izah eylemiştir. Mumaileyhe göre XIV. asır yadigârlarından olan Kitabı Dede Korkud'dan başlayarak, İbni Bibi, Âşık Yunus, Gülşehri, Revani, Şeyhi Germiyanî, Deli Lütü, Yahya Bey vesair birkaç maruf Anadolu şair ve âşıklarına varınca, hep Kobuzun meftunu olmuşlardır.[44] Bu meftuniyet vaktiyle o kadar ileri varmıştır ki, hattâ eski klâsik edebiyat şairleri, kendilerince edebî sanat sanılan mevzular haricine çıkararak, şiirlerinde Kobuz gibi halk musiki âletine yer vermişlerdir. Köprülü'nün makalesinde bazı Anadolu klâsik şairlerine aid nakledilen şiir parçaları, bu hakikatı tamamiyle teyid etmektedir. Anadolu Türk şairlerinin Kobuza karşı gösterdikleri bu meclûbiyete bir nümune olmak üzere Köprülü'nün makalesinden aynen birkaç parça alıyorum:

Aşkın kopuzun yine çalayınmı ne dersin

Alemlere âvaze salayınmı ne dersin

Deli Lütü

Daima olsa müsahib nola dildâre kopuz

Her ne telden ki çalarsa uyar ol yâre kopuz

Revânî

Kopuz gibi kanı bir hubi âvâz

Ki sazın cümlesinden ola mümtaz

Revânî

Takriben 7. ve 8. hicrî yüzyıllarından itibaren Anadolu sahasında yayılmaya başlayan Kobuz, Osmanlı İmparatorluğu'nun genişlemesiyle, mütemadiyen İmparatorluğu'n her bir köşesini işgale başlamıştır. Ukrayna'da olduğu gibi Anadolu'da da bu

musiki âleti, herşeyden evvel ordu efradı arasında rağbet görmüş ve eğer caiz ise söylemek, eski Osmanlı ordusunun belki en çok sevdiği ve sarıldığı bir şarkı ve eğlence vasıtası olmuştur. Bundan dolayıdır ki Seyyah Evliya Çelebi Kobuzu ancak Serhad ahalisine mahsus bir âlet olarak tavsif eylemiştir. Mübaleğalı olmakla beraber Evliya Çelebi'nin bu fikri sırf o zamanlarda Osmanlı ordusunun mühim bir kısmının ve harplerinin Balkan Yarımadası'nda olmasından ileri gelmiştir. Ordu o devirlerde kendi zaferini hep Kobuzla terennüm ettiği gibi, boş vakitlerinde de eski zafer hatıralarını kobuzcuların ağzından dinlemekte idi. Ordunun refakatinde muharebelere iştirâk eden kobuzcular, sırf orduyu teşvik etmek ve eğlendirmekle muvazzaf olduklarından, şüphesiz, asker ve hudud ahalisi arasında daha büyük bir nüfuza sahip olmuşlardır.

Birçok kobuzcular, sırf orduyu harbe ve zafere teşvik ettikleri için düşman ordusu tarafından resmen idam edilmişlerdir. Türk ordusunda da âdeta bir nevi resmî hizmette bulunan kobuzculardan böyle bir akibete uğrayanlar hakkında, şimdilik elimizde bir vesika mevcut değildir. Ancak, muhakkak olan birşey varsa o da yeni fethedilen ülke ahalisi, Türk ordusuna dahil olduktan sonra, kendi eski millî musiki âletlerini terk ederek kobuzu benimsemişler ve kendi dillerinde Türk kobuzu ile şarkılar söylemişlerdir. Nitekim 1574 yılında İstanbul'da bulunan Lehli Striykowski sokaklarda, kahvelerde, çarşıda, meyhanelerde, Sırb ve Slavyan dillerinde, kobuz refakatiyle, Osmanlı zaferlerini terennüm eden şarkılar işittiğini sarahaten söylemektedir.[45] Bugün elimizde bu şarkıların mahiyeti ve neveleri hakkında, hiçbir malûmatımız olmamakla beraber, bunlar vaktile hudud boylarında, ordu içerisine alınan birçok gayri Türk unsurların, Türk dili ile karışık Slâv, Alman, Yunan ve ilâhara dillerde söyledikleri şarkılardan farklı olmasa gerektir. Çünkü, muhtelif milletler halitasından mürekkep bir ordunun ruhunu, Anadolu içerisinden alınmış bir halk edebiyatı nevi, tabiatle tatmin edemezdi. İster istemez Kobuzla söylenebilecek, yeni ve mahlût dilli bir edebiyat janrına ihtiyaç vardır ki, bu edebiyat nevi Türk-

Sırb, Türk-Hırvat, Türk-Grek, Türk-Macar, Türk-Alman dillerinde olup, zaman zaman neşredilmektedir.[46] Bu nevi edebiyatın toplatılıp neşri, edebiyat ve dil tarihi için çok yerinde bir iş olurdu.

Anadolu için pek tabiî olan Kobuza nedense Azeri sahasında tesadüf edemiyoruz. Yalnız “Dede-Korkud”un Azerî Türk şivesince yazıldığı nazarı dikkate alınırca, bu âletin bu Türk muhiti için de yabancı olmaması lâzım gelmektedir. Ne yazık ki, şimdilik bu hususta yeni birşey söylemekten uzağız.

Muazzam Türk İlleri sahasında, Altay’dan başlayarak tâ Akdeniz kıyılarına kadar yayılan, okşanan ve sevilen millî kobuz, yalnız bu çerçeve içerisinde kalmamış, Türklerin ayak bastıkları, temasta bulundukları bilûmum yabancı ülkelerde de benimsenmiş, ora ahâlisinin ruhunu okşamış ve kendine has yeni bir edebiyat vücûda getirmiştir. Şu kadar ki bugün bile Macar, Ukrayna, Almanya, Rus, Çek, Kazak, Leh, Romen, Litov, Sırb ve diğer milletler hep dikkat ve itina ile bu yayılğan Türk hatırasını hürmetle araştırmaktadırlar.

Prof. Dr. Ahmet CAFEROĞLU.

Alıntı Kaynağı: Türkler, Cilt: 4 Sayfa: 144-150

■ Dipnotlar:

[1] Köprülü, Fuad, Türk Edebiyatı’nın Menşei, Millî Tettebbüler Mecmuası, İstanbul, 1331, Cild II, N 4, s. 57-63.

[2] Vambery, iptidaî Türk cemiyetinin ilk musiki aleti olarak nedense Çağataycadaki Sipozga’yı (bk: Etymologisches Wörterbrch der Türko-Tatarischen Sprachen, Leipzig, 1878, s. 132) kabul, Kobuz’u ise daha münkeşif bir cemiyete mahsus olarak telakki etmektedir (Die primitive Cultur des Turko-Tatarischen Volkes, Leipzig, 1879, s. 145).

[3] Barthold, Kitabı Korkud, Jivaya Starina, Petersburg, 1894, s. 518.

[4] Abdülkadir, Kitabı Dede Korkud Hakkında, Türkiyat Mecmuası, İstanbul, 1925, cild I, s. 215-219.

[5] Yakinf, İstoriya o Narodah a Vşih v Sredney Azii v

Drevniya, St. Petersburg, 1851, I, s. 124.

[6] Aynı eser, s. 280.

[7] Veltman, A., İzsledovaniya o Sevah, Gunnah i Mongolah, II. Attila i Rus IV. i. V. veka, Svod istoričeskikh i narodnih predaniy, Moskva, 1858, s. 17.

[8] Aynı eser, s. 271.

[9] Ibid.

[10] Aynı eser, s. 257.

[11] Radloff, Das Schamanenthum und sein Kultus, Leipzig, 1885.

[12] Radloff, Lûgat, cild IV, s. 1446.

[13] Alektrov, "İzvestiya Obşçestva Arheologii İstorii i Etnografii pri İmperat. Kazanskom Universitete", 1900, cild XVI. Müellif, 60 yaşlarında Syumin Bay adlı ihtiyah bir baksının icraatını müşahade etmiştir. Bu Kırgız baksısı, gittiği yerlere, beraberinde kobuzunu da taşıyordu. Çaldığı zaman bütün meçhul ruhları kendine tâbi kılıyordu. Kadınlar bu baksıdan tevehhüş ederlerdi.

[14] Divayef, Baksı, Etnografičeskoye Obozreniye, Moskva, 1908, s. 75.

[15] Potanin, G. N., Vostočnyye Motivıy v Srednevekovom Evropeyskom Epose, Moskva, 1899, s. 729.

[16] Nioradze, G., Der Schamanismus bei den Sibirischen Völkern, Stuttgart, 1925, s. 5.

[17] Bogoras, K Psihologii Şamanstva u Narodov Severo-Vosfoçnoy Azii, Etnografičeskoye Obozreniye, Moskva, 1906, s. 6.

[18] Köprülü, Türk Edebiyatının Menşeyi, s. 64.

[19] La Version Ouigure de I'histoire des Princes Kalyânamkara et Pâpamkara, T'oung Pao, XV, Leide, 1914, s. 258-9.

[20] Bang, W. ve A. von Gabain, Türkische-Turfan-Texte, Berlin, 1929, I, s. 11; III, s. 14.

[21] Divanı Lûgatüt Türk, 1333, I, s. I, 18; 305; II, 185; 269.

[22] Yalnız bir yerde Kaşgarlı, bucu kobuz, diye bir nevi sesli kobuzdan bahsetmektedir. Onun tarifine göre bucu kobuz udların en seslisi olup udların bir nevidir. Bak: Kaşgari,

III, s. 129 ve Brockelmann, Mitteltürkischer Wortschatz, Leipzig, 1928, s. 41.

[23] Pelliot, aynı eser, s. 258 not 4. Bu metinde ayrıca bir Kungkau, kungkayu, kong-heou adlı bir musiki aletine tesadüf ediliyor. Manaca kobuz'un aynıdır. Hatta metnin sonunda bu kelime yerine doğrudan doğruya kobuz'un kendisi kullanılmıştır. Şüphe yoktur ki kelime Çin telaffuzuna aittir. Pelliot, kelimenin menşei ve adı hakkında bir şey söylemiyor. Yalnız, 20 veterli ve daha evveleri 7 veterli olduğunu kaydetmekle iktifa etmektedir. (Aynı eser, not 2); Çin seyyahlarından Wang-yen-tö bu alete 7'inci asır sonlarına doğru Turfan'da tesadüf eylemiştir. Bugünkü Çin telaffuzundaki Kun-Hou, bir musiki aleti adıdır (Arh. Pallâdiy ve Popov, Kitaysko-Russkiy Slovar, Pekin 1888, I, s. 289).

[24] Hvol'son, D., Siriysko-Tyurksıkiya Nestroianskiya Nadgrobniya nadpisi XIII i XVI Stoletiya, Naydenniya u Semireçe, Vostoçniya Zametki, Sanktpeterburg, 1895, s. 121-2.

[25] Geza Kuun, Codex Cumanicus, Budapestini, 1880, s. 103.

[26] Aynı eser, s. 264.

[27] Radloff, Das türkische Sprachmaterial des Codex Cumanicus, 1887, "Mem. de l'Academie Imp. des Sciences de St. Petersburg" XXXV, N. 6, s. 27.

[28] Nemeth, I., Die Inschriften des Schatzes von Nagy-Szent-Miklos, Budapest 1932, s. 54.

[29] Caferoğlu, A., Abu-Hayyân: Kitab al-İdrâk li-lisan al-Atrâk, İstanbul, 1931, s. 77-8.

[30] Ein Türkisch-Arabisches Glossar, Leiden, 1894, s. 87.

[31] Famintsin, Al., S., Domra i Srodnıye Yey Muzıkal'niye Instrumentı Russkago Naroda, Sanktpeterburg, 1891, s. 104-5.

[32] Reimann Hugo, Dictionnaire de Musique'in Fransızca tercümesine bak.

[33] Pupin, A. M., İstoriya Russkoy Literaturıy, S. Peterburg, 1911, cild. 1, 4'üncü basım, s. 173.

[34] Bergeron, Voyage faits Principalement en Asie dans les XII, XIII, XIV et XV siecls, 1735: I. Yıyage de Carpin en Tatarie, s. 6; Voyage de Rubruguis en Tatarie, s. 10 ve 31.

[35] Lemke Hans, Die Reisen des Venezianers Marco Polo im 13.

Iahrhundert, Hamburg, 1908, s. 513.

[36] Famintsın, aynı eser, s. 47.

[37] Köprülü, Türk Edebiyatının Menşei, Tetebbüler II. sayı 5, s. 60; Pavet de Courteille, Dictionnaire Turk-Oriental, Paris, 1870, s. 91.

[38] Fıtrat, Özbek Klasik Musıkası ve Onun Tarihi, Samarkand-Taşkent, 1927, s. 42-43.

[39] Ibid.

[40] Lewşin, A., Opisanıye Kirgiz-Kazaçih iii Kirgiz-Kaysakskih Ord i Stepey, S. Peterburg, 1832, t, III. s. 140-141. Lewşin, Kazak-Kırkız Kobuzunun bu tarifini tamamıyla Rus Ensiklopedisindeki A. P.'yin makalesinden almıştır (Bak: Brokgauz-Efron, Rus Ensiklopedisi, S. Peterburg, 1895, cild 30, s. 496). Divayev ise Kırğız kobuzunu, başka şekilde tarif etmektedir. Mumailleyhe göre: Kırğız kobuzu bütün bir ağaç parçasından yontulmuş içi boş bir çanağa maliktir. Çanak oldukça derinedir. İki yahut üç telden ibarettir. Teller at kılından yapılır. Çalınırken kobuzun gövdesi iki bacak arasına sıkıştırılır. Keman gibi at kılında yapılma yayla çalınır (Bak: Divayev, A. A. Legenda o Kazı-Kurtovskom Kovçeğе, Sbornik Materialov Diya Statistiki Sır-Darinskoy Oblasti, Taşkent, 1896, cild V, Etnografik mevad kısmı, s. 4 not; ve Famintsın, evvelce zikredilen eser, s. 107). Alektrov'a göre de Kırkız Kobuzu, ancak iki tellidir (İzvestiya Obş. Arheologii İstorii i Etnografii pri İmp. Kazanskom Universitete, Kazan, 1900, t. XVI). Sibirya'da, Moğol hudutlarında ve Altayda çalınan Kubuzlar da aynı mahiyettedir (Soubies Albert, Histoire de la Musique en Roussie, Paris 1898, s. 17).

[41] Dubrovin, Istoriya Voynı na Kavkaze, Kısım I, s. 278.

[42] Ostroumov, Pervıy opıt sSlovarya narodno-tatarskago Yazıka Povıgovoru Kreşşonıh Tatar Kazanskoy Gubernii, 1876, s. 93.

[43] Köprülü, Fuad, Türk Edebiyatının Menşei, s. 59 not. Bu kabil ağızda üflenerek çalınan ve kobuz adını taşıyan demir aletlere Tarancı, Baraba ve Şor Türklerinde de tesadüf etmekteyiz. Meselâ, Baraba şivesindeki Komıs'la Tarançı

şivesindeki Kobuz hep bu manadadır. Teleutlerdeki Kat komıs ise harmonik demektir (Radloff, Lûgati, cild II. s. 662, 670). Kırgız şivesindeki Kowus ve Kawus elimeleri aslında Kobuz'un diğeri bir telaffuz şekli olup, üflenip çalınan bir nevi demir musiki aletidir (Karutz, R., Unter Kirgizen und Turkmenen, Leipzig, 1911, s. 210 not 2). Bu alete bu telaffuzu veren zat von Le Coq olmuştur (Curt Sachs, Reallexikon der Musikinstrumente, Berlin, 1911). Hakikatta Kırgızların bu alete bu adı verdikleri hakkında, diğeri bir malumata tesadüf edemiyoruz.

[44] Türk Edebiyatının Menşei, s. 60-63; XIV. asır Arap tarihçilerinden ve muharrirlerinden İbni- Haldun, kendi eserinin mukaddemesinde musikiden bahsederken, diyarı garba mahsus bir nevi musiki aletini zikrediyor ki, tanbur ve kapuz bu alet nevi üzerine mamuldür. Haldun'un burada kobuzdan bahsedışı dahi, bu âletin çok eski zamanlardan beri garb ülkesinde, yani Anadolu'da rağbet gördüğünü ve şöhret bulduğunu göstermektedir. Mumaileyhin kobuza temas eden kısmını aynen buraya naklediyorum: Ve yine diyarı garbda esnaf alâtı gınanın bir sınıfı dahi alâtı evtar olup bunların cümlesi dahi hapsi hava için tecvif olunmuştur. Zikrolunan alâtı evtarın bazısı bir kürrei müstedire kıtası şekil üzere mesnudur ki tanbur ve kopuz bu nevi üzere mamuldür (Pirizade Mehmed Sahip, İbni Haldun Tercümesi, Mısır, 1275, s. 492).

[45] Caferoğlu, A., Note sur un manuscrit en langue serbe de la bibliotheque d'Ayasofya, Revue International des Etudes Balkaniques Tom. III 1936, s. 188-189.

[46] Bak: Mordtmann, Mitwoch, Litteraturdenkmaeler aus Ungarns Türkenzeit, Berlin, 1927.

<https://www.altayli.net/cihan-edebiyatinda-turk-kobuzu.html>
Aýdym-saz sungaty